

Marian Marek Drozdowski

Specyfika Powstania Warszawskiego na tle europejskich powstań 1944 r.

Przegląd Pruszkowski nr 2, 46-55

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Specyfika Powstania Warszawskiego na tle europejskich powstań 1944 r.

W historiografii akcji „Burza” i Powstania Warszawskiego, moim zdaniem, panuje swoistego rodzaju „polonocentryzm” i tendencja „ku pokrzepieniu serc”. Żaden ośrodek naukowy nie prowadzi rzetelnych badań naukowych nad specyfiką Polskiego Państwa Podziemnego i Powstania Warszawskiego na tle europejskiego ruchu oporu i powstań 1944 r. Pomocne w tych badaniach mogą być m.in. studia Janusza Kazimierza Zawodnego *Powstanie w walce i dyplomacji* (Warszawa 1994) oraz szkice Eugeniusza Duraczyńskiego i Jerzego Janusza Tereja *Europa podziemna 1939-1945* (Warszawa 1974), napisane w duchu afirmacji tzw. nurtu antyfaszystowskiego ruchu oporu.

Z punktu widzenia zakresu i efektywności działań szczególną uwagę warto zwrócić na jugosłowiański, grecki i francuski ruch oporu, powstania słowackie, bukaresztańskie i sofijskie.

17 kwietnia 1941 roku Jugosławia podpisała bezwarunkową kapitulację. Król wraz z rządem gen. Dusana Simovicia udał się na emigrację do Londynu, gdzie utrzymywał serdeczne stosunki z Rządem RP na uchodźstwie gen. Władysława Sikorskiego i Stanisława Mikołajczyka. Jugosławia była okupowana przez wojska niemieckie, włoskie i węgierskie biorące udział w kwietniowej agresji. Wkrótce powstało tzw. Niezależne Państwo Chorwackie, które dokonywało antyserbskich czystek etnicznych. W Serbii został powołany kolaborancki rząd gen. Milana Nedicia. W południowej Słowenii istotne wpływy miała kolaborancka ekipa prołoska Marco Natlaca. Wszystkie reżimy kolaboranckie zaostrzyły konflikty

etniczne na terenach okupowanej Jugosławii. Komuniści potrafili przeciwstawić im zasadę pokojowego współzycia różnych grup etnicznych gotowych zaakceptować ich politykę i program walki z okupantem i rodzimymi faszystami. W Serbii powstał prozachodni ruch oporu kierowany przez gen. Dragoljuba „Drażę” Mihailovicia, który był eksponentem króla i rządu emigracyjnego. W styczniu 1942 roku oddziały Mihailovicia przyjęły nazwę Jugosłowiańskiej Armii Krajowej. Początkowo, po rozmowach 19 września 1942 roku Tity z Mihailoviciem, komuniści byli gotowi do współpracy ze wspomnianą armią. Doszło jednak między obu ugrupowaniami do zbrojnych konfliktów. 20 listopada tegoż roku obie strony podpisały kolejną umowę – wkrótce zerwaną. W tym czasie liczba wojsk okupacyjnych przekroczyła 450 000, które koncentrowały swój wysiłek na dławieniu powstania tzw. Republiki Užickiej. W czasie działań antypowstańczych Niemcy dopuścili się zbrodni ludobójstwa, mordując m.in. 7000 mieszkańców Kragujevca i 2000 mieszkańców Krallieva. Wkrótce powstanie objęło wschodnią Bośnię i Hercegowinę. Sowiecki wywiad i dyplomacja robiły wszystko, by nie dopuścić do stworzenia szerokiego frontu narodowego w ramach jugosłowiańskiego ruchu oporu i przeciwstawić Titę Mihailoviciowi. Z ich inspiracji powstała Rada Wyzwolenia Narodowego Jugosławii jako przedstawicielstwo polityczne ruchu oporu kierowanego przez komunistów, podobna do Krajowej Rady Narodowej w Polsce, ale o znacznie szerszym zapleczu politycznym. Zwalczała ona „reakcyjny rząd” na emigracji londyńskiej. W połowie 1944 roku oddziały partyzanckie kontrolowane przez komunistów liczyły 350 000 żołnierzy, a pod koniec roku około 500 000. Partyzanci byli zorganizowani w dywizjonach, samodzielnych brygadach i oddziałach partyzanckich. W styczniu 1945 roku przekształcono wspomniane jednostki wojskowe w cztery armie Ludowej Jugosławii. Początkowo brytyjska misja wojskowa od jesieni 1941 roku działała przy sztabie gen. Mihailovicia. W kwietniu nastąpiła reorientacja: druga misja została skierowana do partyzantki Tity, który korzystał z uprzywilejowanych dostaw anglosaskich oraz specjalnych baz

i szpitali alianckich we Włoszech. Pod wpływem Churchilla Tito zgodził się na przejściowe zawieszenie walk z oddziałami prozachodniej partyzantki. Główną pomoc otrzymał od Stalina, który we wrześniu 1944 roku obdarzył go Orderem Suworowa oraz bronią i sprzętem dla dwunastu dywizji piechoty i dwóch dywizji lotniczych. Pozycja Tity, ze względu na siłę podporządkowanych mu oddziałów partyzanckich, znaczna zarówno w rozmowach ze Stalinem jak i aliantami anglosaskimi. Szacuje się, że oddziały tzw. ludowej partyzantki jugosłowiańskiej wyeliminowały z walki 400 000 żołnierzy wroga, tracąc własnych ponad 300 000 własnych żołnierzy i partyzantów. Ofiarą terroru niemieckiego i włoskiego padło około 1 300 000 mieszkańców Jugosławii. Polacy, którzy mieli własne Polskie Państwo Podziemne, liczącą 350 000 członków Armię Krajową, tracąc blisko 6 000 000 ofiar niemieckiego terroru, cieszyli się i cieszą wśród narodów byłej Jugosławii szczególną estymą, zwłaszcza po Powstaniu Warszawskim.

Sz szczególnie silną pozycję zdobyli komuniści w greckim ruchu oporu. Grecja została napadnięta 28 października 1940 roku przez wojska włoskie. Liczącą 430 000 żołnierzy Armia Grecka dowodzona przez gen. Aleksandrosa Papagosa, korzystając z pomocy Brytyjczyków, stawiała agresorom skuteczny opór. Do końca marca 1941 roku znalazło się w Grecji 31 000 żołnierzy brytyjskich entuzjastycznie witanych przez Greków.

6 kwietnia 1941 roku Grecja została zaatakowana przez wojska III Rzeszy.

Wkrótce grecki ruch oporu miał dwie silne organizacje polityczno-wojskowe: Front Wyzwolenia Narodowego kontrolowany przez komunistów i Grecki Narodowy Związek Demokratyczny przypominający programowo Polskie Państwo Podziemne. W komunistycznej Greckiej Armii Wyzwoleńczej (ELAS) służyło pod koniec 1943 roku blisko 70 000 ludzi. W tym czasie oddziały partyzanckie ELAS kontrolowały ponad 50% terytorium Grecji. Pozostała część kraju była kontrolowana przez partyzantów Greckiego Narodowego Związku Demokratycznego (EDES) lojalnych

wobec króla Jerzego II oraz przez kolaborantów Joanisa Rallisa. Walki bratobójcze między greckimi ugrupowaniami ruchu oporu, mimo konferencji okrągłego stołu 12 i 19 lutego 1944 roku nie zostały przerwane.

Grecki ruch oporu związał swymi działaniami dziesięć dywizji niemieckich, trzynaście włoskich i trzy bułgarskie. We wrześniu liczba żołnierzy ELAS przekroczyła 120 000. Po powrocie do kraju rządu emigracyjnego w październiku 1944 roku i częściowej demobilizacji oddziałów ELAS, doszło w Grecji do kilkuletniej wojny domowej z udziałem ekspedycyjnych wojsk brytyjskich występujących przeciwko ELAS korzystającej ze znacznej pomocy sowieckiej i kontrolowanych przez Sowietów krajów bałkańskich, szczególnie Jugosławii, Albanii i Bułgarii.

Szeroki zakres miało też powstanie słowackie. Tutaj w początkowej fazie ruchu oporu przeciwko satelickiemu państwu słowackiemu dominowali komuniści mający konkurencję w partii agrariuszy Jana Lichnera, który opowiadał się za jednością państwową Słowaków i Czechów. Wiosną 1940 roku po fali aresztowań, Lichner przedostał się na Zachód i wszedł do rządu emigracyjnego Saramka.

Istotną rolę w przygotowaniu powstania słowackiego odegrali oficerowie byłej armii czechosłowackiej, którzy utworzyli na Słowacji Obronę Narodową kierowaną w Bratysławie przez mjr. J. Drimala.

Masowe aresztowania dziesiątkowały szeregi słowackiego ruchu oporu. Wpływ na zdynamizowanie ruchu miało podpisanie przez Beneša 12 grudnia 1943 roku w Moskwie układu o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy. Sprawa powojennych losów Słowacji pozostała sprawą otwartą w moskiewskich rozmowach Beneša z Klementem Gottwaldem – przywódcą Komunistycznej Partii Czechosłowacji. Od 23 czerwca 1941 roku armia słowacka brała udział w agresji na ZSRR po stronie III Rzeszy. Po klęskach 1943 roku zapanowały w niej nastroje frustracji, masowe dezercje i sabotaże. Niektóre jednostki tej armii zostały wysłane na front włoski. Wielu jej żołnierzy przyłączyło się do partyzantki włoskiej.

Jesienią 1943 roku z inicjatywy komunistów powstała Słowacka Rada Narodowa z udziałem socjaldemokratów i agrariuszy. Kluczową sprawą dla Rady było zdobycie poparcia dla idei powstania narodowego korpusu oficerskiego ludackiej armii liczącej 90 000 żołnierzy. Na dowódcę powstania sygnowała ona ppłk. Jana Goliana. W czerwcu 1944 roku powołano radę wojenną z udziałem polityków i wojskowych, która energicznie przygotowywała wybuch powstania na Słowacji. Specjalna delegacja Rady, wysłana do Moskwy w sierpniu 1944 roku uzgadniała współpracę powstańców z działaniami Armii Czerwonej na froncie karpackim. Już w końcu miesiąca ożywione walki partyzanckie przekształciły się w powstanie, którego „stolicą” została Bańska Bystrzyca. Powstanie objęło trzy czwarte terytorium kraju. 1 września Słowacka Rada Narodowa ogłosiła przejęcie władzy. Trzy dni później na prośbę ks. Tiso wkroczyły na Słowację wojska niemieckie, by zdusić powstanie. Rozbroiły one przede wszystkim dwie dywizje wschodnio-słowackie i objęły kontrolę nad przełęczami karpackimi, co zdecydowało o losach powstania. Wkrótce dowódcą sił zbrojnych słowackiego powstania został przybyły z Londynu na początku października 1944 roku (via Związek Sowiecki) gen Rudolf Viesta. Siły powstańcze liczyły wówczas około 70 000 żołnierzy, w tym ok. 15 000 partyzantów. Były one dobrze uzbrojone między innymi dzięki dostawom sowieckim. Gdy Armia Czerwona po miesięcznych walkach osiągnęła sukces w operacji karpacko – dukielskiej na początku października 1944r., powstanie słowackie chyliło się ku upadkowi. 27 października padła Bańska Bystrzyca. Obaj dowódcy powstania, Golian i Viesta, dostali się do niewoli niemieckiej. Część żołnierzy i partyzantów kontynuowała walkę do stycznia 1945 roku, to jest, do nadejścia oddziałów sowieckich.

W wyniku działań powstańczych Niemcy stracili ponad 50 000 żołnierzy. Reżim ludacki uległ rozkładowi.

Powstanie słowackie zdynamizowało czeski ruch oporu. Od 4 kwietnia 1945 roku zaczął działać w Koszycach nowy rząd czechosłowacki z prokomunistycznym socjaldemokratą Zdenkiem

Fierlingerem na czele. W programie tego rządu z 5 kwietnia uznawano odrębność narodową Słowaków, Republika Czechosłowacka miała być republiką dwóch równoprawnych narodów. 5 maja 1945 roku Czeska Rada Narodowa, korzystając z pomocy oddziałów gen. Własowa, zdecydowała o wybuchu powstania praskiego trwającego do 8 maja. Nazajutrz do Pragi wkroczyły wojska sowieckie i oddziały 2 Armii Wojska Polskiego pod dowództwem gen. Karola Świerczewskiego.

Powstanie słowackie było jednym z największych powstań europejskich w 1944 roku. Rząd sowiecki kontrolował jego przebieg pilnując, by nie było zdominowane przez oficerów prozachodnich, gotowych do współpracy z Benešem.

Podobny charakter jak powstanie słowackie, miało powstanie bukaresztańskie. Armia rumuńska licząca trzysta tysięcy i dziewięć samodzielnych brygad od 1 lipca 1941 roku walczyła na froncie wschodnim po stronie III Rzeszy. Za niemieckim przyzwoleniem Rumunia, w atmosferze euforii nacjonalistycznej, objęła w posiadanie Besarabię i północną Bukowinę. Na byłym terytorium sowieckim, między Dniestrem a Bohem, ogłoszono rumuńską prowincję Transistrię, z centrum w Odessie. Reżim marszałka Antonescu miał wówczas poparcie większości partii opozycyjnych z wyjątkiem komunistów. Wkrótce, po wielu porażkach na froncie wschodnim, rosła opozycja w korpusie generalsko-oficerskim, szczególnie po klęsce wojsk rumuńskich pod Stalingradem. Sam król Michał zaczął dostrzegać perspektywę klęski III Rzeszy. W czerwcu 1943 roku powstał koalicyjny Polityczny Front Antyfaszystowski. W fabrykach zbrojeniowych zaczęły działać grupy sabotażowe. W związku ze zbliżeniem się frontu Rumunii w kwietniu 1944 roku powstał Zjednoczony Front Robotniczy skupiający socjaldemokratów i komunistów. Wybitni intelektualiści rumuńscy domagali się w tym czasie od Antonescu natychmiastowego zaprzestania działań wojennych. 20 czerwca powstała szeroka koalicja polityczna – Blok Narodowo-Demokratyczny. Ludzie króla aresztowali Antonescu i wezwali garnizon Bukaresztu do opowania

gmachów rządowych. 23 sierpnia 1944 roku w apelu radiowym król wezwał naród do poparcia gabinetu gen. Constantina Sănătescu i opuścił, za radą komunistów, Bukareszt. Następnego dnia Rumunia stanęła po stronie koalicji antyhitlerowskiej. Jej wojska w walce z oddziałami niemieckimi odniosły znaczny sukces. 30 sierpnia do Bukaresztu wkroczyły wojska sowieckie. Wojska rumuńskie brały aktywny udział w wyzwoleniu Transylwanii, części terytorium Węgier i Czechosłowacji. Wzięli do niewoli ponad 100 000 jeńców niemieckich. 12 września Rumunia przyjęła drakońskie warunki rozejmu podyktowane przez rząd sowiecki. ZSRR odzyskał granicę z 1940 roku, narzucił Rumunii znaczne odszkodowania wojenne i zgodę na sowiecką kontrolę rumuńskiego przemysłu naftowego oraz systemu transportowego. W kraju niewielka partia komunistyczna pod boki oddziałów sowieckich rozpoczęła walkę o obalenie monarchii i przejęcie totalnej władzy.

W przeciwieństwie do Rumunii w latach 1939 -1941 Bułgaria starała się utrzymać poprawne stosunki ze Związkiem Sowieckim. 1 marca 1941 roku przystąpiła do Paktu Trzech, godząc się na przyjęcie na swym terytorium niemieckiej 12 Armii dowodzonej przez feldmarszałka Wilhelma Lista, która wkrótce zaatakowała sąsiednią Jugosławię i Grecję. Wspomagając agresję niemiecką na te kraje, wojska bułgarskie okupowały jugosłowiańską Macedonię, część Serbii oraz grecką Macedonię i Trację. Z okupowanych terenów ponad 11 000 Żydów wywieziono do Auschwitz i Treblinka.

Komuniści inspirowali powstanie koalicyjnego Frontu Ojczyźnianego i jego zbrojnego organu – Narodowo-Wyzwoleńczej Powstańczej Armii. 14 sierpnia 1943 roku zmarł po rozmowach z Hitlerem car Borys III. Formalnym następcą tronu został sześćioletni car Symeon. Władzę przejęła trzyosobowa Rada Regencyjna.

Na przełomie 1943/1944 oddziały partyzanckie dokonały 436 akcji sabotażowych i bojowych.

26 sierpnia rząd Bagrianowa ogłosił wycofanie się Bułgarii z wojny i prowadzenie polityki neutralności. Po krytyce sowieckiej aktu neutralności powstał 2 września 1944 roku nowy rząd koali-

cyjny Konstantina Murawijewa. Komuniści, z inspiracji Kremla wzywali w tym czasie do powszechnego powstania. 8 września Armia Czerwona wkroczyła na terytorium Bułgarii, która tego dnia oficjalnie wypowiedziała wojnę III Rzeszy. W nocy z 8 na 9 września wybuchło w Sofii powstanie zbrojne. Oddziały armii bułgarskiej pod dowództwem generałów Welczewa i Stanczewa opanowały centralne urzędy i instytucje rządowe. Nowym premierem rządu Frontu Ojczyźnianego został Kimon Georgiew. W całym kraju przejmowały władzę komitety terenowe Frontu Ojczyźnianego. Powołano nową Radę Regencyjną.

Grupa Aleksandra Cankowa i wyższych oficerów nie godząca się z dyktatem ZSRR i rodzimych komunistów opuściła kraj wraz z armią niemiecką i ogłosiła w Wiedniu utworzenie wolnego rządu narodowego Bułgarii.

Tymczasem w łonie Frontu Ojczyźnianego rozgorzała walka przeciw stopniowej sowietyzacji kraju popieranej przez komunistów.

Francuski ruch oporu i jego powstanie paryskie miał charakter specyficzny. Aktywność tego ruchu wzmogła się wobec planowanego lądowania aliantów we Francji. 3 czerwca 1944 roku Francuski Komitet Wyzwolenia Narodowego przekształcił się w koalicyjny Tymczasowy Rząd Republiki Francuskiej z gen. de Gaulle'em na czele. Dwie teki otrzymali w nim komuniści.

Francuskie Siły Wewnętrzne, zdaniem gen. Eisenhowera, przez szeroki zakres działań dywersyjnych szczególnie na liniach kolejowych ułatwił wyeliminowanie z walki piętnastu dywizji niemieckich, które w sierpniu 1944 liczyły ponad 60 000 ludzi. Powstanie narodowe przez nie wywołane objęło 40 departamentów. Centrale głównych nurtów francuskiego ruchu oporu znajdowały się w Paryżu. Tutaj, 10 sierpnia zastrajkowali kolejarzy, a następnie policjanci. W łonie ruchu powstał spór dotyczący celowości wywołania powstania zbrojnego w Paryżu, do którego zmierzali przede wszystkim komuniści chcący aktywnie kształtować powojenne losy stolicy i całego kraju. Ostatecznie Paryski Komitet Wyzwolenia Narodowego wezwał ludność stolicy do powstania. 21 i 22 sierpnia

na ulicach Paryża pojawiły się barykady. 25 grup powstańczych pod dowództwem płk. Fabiana zaatakowało plac Luksemburski. 24 sierpnia wkroczyły do miasta pierwsze oddziały 2 Dywizji Pancерnej gen. Leclerca. Następnego dnia niemiecki dowódca Paryża, gen. Dietrich von Choltitz skapitulował. Tegoż samego dnia ludność Paryża entuzjastycznie witała gen. de Gaulle'a.

Niniejszy przegląd niektórych powstań europejskich 1944 roku pozwala przedstawić specyfikę Powstania Warszawskiego. Nasze powstanie było najbardziej osamotnione. Miało wyraźny charakter antyniemieckiego i jednocześnie antysowieckiego. Alianci zachodni widzieli w nim przeszkodę w maksymalizacji udziału Armii Czerwonej na froncie europejskim, a w przyszłości także na froncie japońskim. Wcześniej, na konferencji teherańskiej, włączyli Polskę do sowieckiej strefy operacyjnej, uzależniając działania zbrojne na terytorium ziem polskich od zgody sowieckiej. Pomoc aliantów dla Powstania Warszawskiego była znacznie skromniejsza niż ich wsparcie dla powstań: słowackiego, paryskiego, bukaresztańskiego i zbrojnego ruchu oporu w Jugosławii i Grecji.

Stalin 1 sierpnia 1944 roku wydał wojnę Armii Krajowej, nakazując swym marszałkom aresztowanie żołnierzy AK i ich deportację, szczególnie oficerów, do Związku Sowieckiego. Można przyjąć hipotezę, że szczególna wrogość Stalina wobec Podziemnego Państwa Polskiego i jego sił zbrojnych wynikała z kompleksu porażki frontu południowego, którego był on politycznym komisarzem w 1920 roku, a także z chęci pośpiesznej sowietyzacji Polski otwierającej mu drogę do opanowania Europy Środkowej, szczególnie Niemiec oraz z pragnienia opanowania w ramach sowieckiej państwowości 48% terytorium II Rzeczypospolitej. Niepodległa, demokratyczna Warszawa oddziałująca na inne stolice Europy Środkowowschodniej oznaczała koniec jego europejskich planów kolonialnych.

Ta specyfika Powstania Warszawskiego powodowała, że mogło ono liczyć na poparcie znacznej części zachodniej opinii publicznej rozumiejącej, wbrew doraźnym interesom elit rządzących,

plany imperialne Stalina zagrażające w przyszłości interesom Zachodu.

Powstanie Warszawskie miało zdecydowane poparcie Stolicy Apostolskiej i Kościoła katolickiego bojącego się ateizacji Europy przez komunistów korzystających ze zwycięstw Armii Czerwonej. Korzystało także z poparcia Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, Międzynarodówki Socjalistycznej, która bała się odrodzenia Kominternu, Międzynarodówki Zawodowej, światowego skautingu i olbrzymiej większości organizacji polonijnych. Godzi się też przypomnieć, iż we wszystkich powstaniach europejskich 1944 brali udział Polacy.

Komuniści w Powstaniu Warszawskim odgrywali minimalną, marginesową rolę, solidaryzując się z polityką sowiecką wobec Powstania. Inną rolę, nieraz kluczową, odgrywali w pozostałych powstaniach europejskich 1944. Ich zgoda na linię graniczną, ustaloną przez Mołotowa i Ribbentropa, udział w kłamliwej, cynicznej kampanii dotyczącej zbrodni katyńskiej, zgoda na sowietyzację Wojska Polskiego powołanego w ZSRR w 1943 roku przez sowieckich generałów i oficerów, a także sowiecki wywiad wojskowy – odbierały możliwość oddziaływania na szersze kręgi społeczne w kraju.